

07

MENNESKERETTIGHETER OG LIV/DØD-SPØRSMÅL

KORT FORTALT: I DE SENERE ÅR HAR SPØRSMÅLET OM HVA RETTEN TIL LIV INNEBÆRER BLITT AKTUALISERT, OG SÆRLIG OM DET FINNES MENNESKERETTLIGE ARGUMENTER FOR Å FORSVARE ABORT OG EUTANASI. MENNESKERETTIGHETENE HAR I ØKENDE GRAD VÆRT BRUKT FOR Å HEVDE RETTEN TIL ABORT, OG MANGE HAR OGSÅ TATT I BRUK ARGUMENTER OM SELVBESTEMMELSE FOR Å FORSVARE EUTANASI. SAMTIDIG ANGÅR RETTEN TIL LIV OGSÅ DISKUSJONEN OM DØDSSTRAFF, OG HVA SOM SKAL ANSES SOM LEGITIM BRUK AV VOLD FRA STATENS SIDE.

Liv/død-spørsmålene – etikk og menneskerettigheter

Noen av de viktigste og meste omdebatterte etiske spørsmålene i vår tid handler om spørsmål i grenselandet mellom liv og død. Abort og eutanasi er to av de viktigste temaene som har skapt stor debatt i de fleste land de siste tiårene. I økende grad har disse spørsmålene også blitt sett i lys av den moderne menneskerettighetstenkingen. Noen ganger kan den etiske og den menneskerettslige tilnærmingen til disse spørsmålene trekke i samme retning; andre ganger kan menneskerettsargumenter peke i en annen retning enn tradisjonelle etiske argumenter. Det er derfor behov for en nærmere drøfting av hvordan spørsmål som abort og eutanasi kan behandles i et menneskerettsperspektiv. Også temaet *dødsstraff*

hører hjemme her; det har en tydelig forankring i den moderne menneskerettighetsdiskursen.

Retten til liv

Retten til liv er en grunnleggende menneskerett. Artikkel 3 i FNs menneskerettighetserklæring slår fast at «enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet». I *Europarådets konvensjon om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter* har artikkel 2 overskriften «Retten til liv». Her slås det fast at retten for enhver til livet skal beskyttes ved lov. Et minimum for at stater skal oppfylle sine forpliktelser, er da å ha et fungerende lovverk mot frarøvelse av liv, og ordninger for å etterforske og straffe drapssaker. I forlengelsen av dette er staten forpliktet til å ha politistyrker og andre enheter som kan opprettholde loven på en god måte.

Men retten til liv kan også forstås videre, og FNs Menneskerettighetskomité advarer på et tidspunkt mot at retten forstås for snevert. De understreker at retten til liv krever aktive tiltak fra statens side, for eksempel i innsats mot spedbarnsdødelighet og mot epidemier.⁴⁴ Slik henger retten til liv nøye sammen med retten til helse og tilgang til helsetjenester. Det innebærer naturlig nok ikke en beskyttelse mot sykdom eller alderdom eller død. Men stater skal legge til rette for grunnleggende tilbud som kan underbygge retten til liv og høyne forventet levealder (se også kapittel 10 om menneskerettigheter og fattigdom).

Dødsstraff og statens bruk av vold

Retten til liv regnes ikke som ufravikelig, det vil si at den i visse situasjoner kan settes til side. Da menneskerettighetene

[44] FNs Menneskerettighetskomité, General Comment 6 (1982), para. 1, 5.

ble utformet rett etter andre verdenskrig, var dødsstraff lovlig i mange land, og menneskerettighetskonvensjonene gjenspeiler dette. I dette spørsmålet har jussen flyttet seg i takt med sterke bevegelser for å avskaffe dødsstraff. Særlig innenfor Europa har arbeidet mot dødsstraff ført til innskjerpelser, blant annet gjennom to tilleggsprotokoller til EMK som tar sikte på å forby dødsstraff.⁴⁵

Amnesty International og en rekke andre sivilsamfunnsorganisasjoner arbeider for å totalforby dødsstraff. For Den norske kirke skulle argumentasjonen være gjenkjennbar: En persons menneskeverd ligger fast uavhengig av hva vedkommende har gjort. Et liv har uendelig verdi. Dødsstraff forklares ofte med behovet for hevn og gjengjeldelse, men har ikke vist å ha noen preventiv effekt. Dødsstraff blir da å anse som overlagt drap fra statens side og et ugjenkallelig brudd på menneskets rett til liv.

NOEN AV DE VIKTIGSTE OG MESTE OM- DEBATTERTE ETISKE SPØRSMÅLENE I VÅR TID HANDLER OM SPØRSMÅL I GRENSELANDET MELLOM LIV OG DØD.

Andre situasjoner hvor konvensjonene åpner for at retten til liv kan fravikes gjelder «for å forsvare en person mot ulovlig vold», «for å foreta en lovlig pågripelse eller for å hindre en person som holdes i lovlig forvaring i å flykte», eller for «å slå ned opptøyer eller opprør på lovlig måte» (fra den Europeiske Menneskerettighetskonvensjonen, art.2). Dette springer ut fra statens maktmonopol og plikt til å beskytte sine borgere mot voldsbruk. For eksempel kan et individs liv tas i en gisselsituasjon, for å (forsøke å) hindre at uskyldige menneskers liv går tapt. Samtidig kan statens utøvelse av voldsrett gå fryktelig galt og føre til tap av liv i situasjoner hvor det ikke kan sies å være forholdsmessig nødvendig, eller hvor feil informasjon ligger til grunn for aksjoner. Kampen mot terrorisme har gjort denne problemstillingen enda tydeligere.

[45] Se Njål Høstmælingen, *Hva er menneskerettigheter*, Oslo: Universitetsforlaget 2010, s.32f.

Retten til liv og abort

En diskusjon som kan være relevant for spørsmål om abort i et menneskerettsperspektiv, er om det ufødte liv forstås som subjekt for retten til liv eller ikke. Det vanligste synet er at retten til liv gjelder fra og med fødselen, og at menneskerettighetserklæringen og Europakonvensjonen derfor ikke kan anvendes som argument mot abort. Den amerikanske menneskerettighetskonvensjonen (for det amerikanske kontinent) er den eneste internasjonale konvensjonen som eksplisitt slår fast hva den regner som starten av livet: «[Retten til liv] skal beskyttes ved lov, som regel fra unnfangelsesøyeblikket» (art. 4.1, vår oversettelse).

I nyere tid har menneskerettighetene i økende grad blitt brukt for å hevde kvinnens rett til selvbestemt abort. Muligheten for å få utført lovlig og trygg abort i eget samfunn sees i sammenheng med kvinner og unge jenters rett til et verdig liv, og til autonomi og selvbestemmelse.

For kirken er tema om seksuell og reproduktiv helse vanskelige tema som krever etisk og teologisk refleksjon, i tillegg til et rettighetsperspektiv. Disse tema behandler vi utførlig i kap. 15. Spørsmålene om uønskede svangerskap og abort er etiske spørsmål som reiser alvorlige dilemma- og der hensynet til vern om menneskelivet i alle dets faser, fra befruktningen av, må avveies i forhold til situasjonen for den gravide kvinnen og hennes familie. Noen ganger dreier abort seg om konflikt mellom fosterets liv og morens liv og helse. Kirken må være med å holde levende en etisk refleksjon om hvordan vi best kan ivareta respekten for det ufødte liv, samtidig som vi tar rettighetsdimensjonen på alvor.

Eutanasi og menneskerettigheter

Det samme gjelder spørsmål om eutanasi eller aktiv dødshjelp. Også her kan det se ut som om menneskerettighetstekstene ikke kan gi noe fullgodt svar på utfordringene, selv om Europakonvensjonens strenge begrensninger når det gjelder unntak fra retten til liv neppe vil anerkjenne aktiv dødshjelp som et legitimt unntak. Det finnes i nyere tid eksempler på rettsaker der mennesker har gått til sak for å få rett til selvvalgt livsavslutning, og i enkelte land, særlig Nederland, har lovgivningen beveget seg langt i retning av å tillate selvvalgt livsavslutning. I Norge er eutanasi ikke lovlig.

For Den norske kirke er eutanasi først og fremst et spørsmål som må vurderes i lys av kristen etikk og en kristen forståelse av menneskeverdet og livets ukrenkelighet. Kirkemøtet hadde i 1998 eutanasi som sak (sak 13), og tok blant annet opp retten til et verdig liv og retten til en verdig død. De gjorde seg også noen refleksjoner rundt rettighetsperspektivene:

FNs verdenserklæring om menneskerettigheter slår fast at: «Enhver har rett til liv, frihet og personlig sikkerhet» og forutsetter at hvert menneske har en «iboende verdighet» uansett psykisk eller fysisk tilstand».(...) Det er samfunnets plikt å beskytte borgerne mot undergraving av denne grunnleggende rett. På humanistisk grunnlag, er det viktig å fastholde menneskelivets prinsipielle absolutte og uanfektbare verdi.

ENHVER HAR RETT TIL LIV, FRIHET OG PERSONLIG
SIKKERHET. DET FORUTSETTES AT HVERT
MENNESKE HAR EN IBOENDE VERDIGHET
UANSETT PSYKISK ELLER FYSISK TILSTAND.

UTFORDRINGER FOR DEN NORSKE KIRKE:

Hvordan snakker vi om de vanskelige avveininger som ligger bak et ønske om abort – uten å gå på akkord med en forståelse av menneskelivets ukrenkelighet?

Hva er Den norske kirkes bidrag til den offentlige samtalen om livets slutt?

Hvordan kan Den norske kirke aktivt engasjere seg i kampen mot dødsstraff i internasjonal sammenheng?

MENNESKERETTIGHETEN TIL RELIGIONS- OG LIVSSYNSFRIHET

KORT FORTALT: NYERE STUDIER TYDER PÅ AT RELIGIONS- OG LIVSSYNSFRIHETEN ER PÅ TILBAKEGANG INTERNASJONALT. DETTE BERØRER BÅDE KRISTNE OG MEDLEMMER AV DE FLESTE ANDRE RELIGIONER, OG I NOEN TILFELLER ER OGSÅ KRISTNE DELTAKENDE I Å INNSKRENKE ANDRE TROENDES RETTIGHETER. DEN NORSKE KIRKES INTERNASJONALE ARBEID PÅ FELTET SKJER I STOR GRAD I RAMMEN AV ØKUMENISKE ORGANISASJONER OG I SAMARBEID MED ANDRE RELIGIONS- OG LIVSSYNS-SAMFUNN OG ANDRE AKTØRER.

Det er omstridt hvorvidt menneskerettigheten til religionsfrihet er blant de eldste eller er av nyere dato; svaret avhenger mye av hvordan vi definerer. En omfattende menneskerettighet til religions- og livssynsfrihet slik den er fastsatt i moderne internasjonale menneskerettighetstraktater, fikk folkerettslig utforming først etter andre verdenskrig.

De norske grunnlovsfedrene våren 1814 hadde amerikanske og franske forbilder. De vedtok først (i april) at den nye norske grunnloven skulle følge liberale prinsipper også på religionens område. Men å avskaffe statsreligionen i Norge viste seg snart å være en uoverkommelig utfordring – dertil var den evangelisk-lutherske kirke for tungt innlemmet i statsforvaltningen. Storparten av grunnlovsfedrene var for eksempel valgt fra lokale kirkesamlinger, etter avholdt høymesse og patriotisk edsavleggelse, i februar og mars.

Først med *Verdenserklæringen om menneskeretter* 1948, *Den europeiske menneskerettskonvensjonen* (EMK) 1951 og *FNs internasjonale konvensjon om sivile og politiske rettigheter* (SP) 1966/1976 er prinsipiell religions- og livssynsfrihet folkerettslig sikret som universell menneskerettighet. Norge måtte i de første årene ta forbehold overfor EMK på grunn av Grunnlovens utelukking av jesuitters adgang til riket, inntil jesuittparagrafen ble opphevet i 1956. Norges problematiske statsreligion ble ofte anfektet, men Strasbourgdomstolen anså ikke statsreligionen i seg selv som menneskerettighetsbrudd.

De sentrale normene i menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet

De sentrale normene i menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet, er fastlagt i Verdenserklæringens artikkel 18, Den europeiske menneskerettskonvensjon (1950/1953) artikkel 9 og FN's internasjonale konvensjon om sivile og politiske rettigheter (1966/1976) artikkel 18. Innbyrdes stemmer de godt overens.

De folkerettslig forpliktende normene i menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet kan sammenfattes slik:

1. Intern frihet. Enhver har rett til tanke-, samvittighets- og religionsfrihet; denne rett omfatter frihet for alle til å bekjenne seg til, anta, beholde eller skifte religion eller livssyn.

2. Ekstern frihet. Enhver har frihet til alene eller sammen med andre, offentlig eller privat, å utøve sin religion eller sitt livssyn gjennom gudstjeneste, overholdelse av regler, praksis eller undervisning.

FELLES ERKLÆRING OM TROSFRIHET

→ 22. august 2007 presenterte Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke en felles erklæring om trosfrihet og konvertering.

Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke understreker i den felles erklæringen at alle fritt skal kunne velge sin tro. Det skal være første gang at en kirke og en representativ muslimsk nasjonal organisasjon sammen anerkjenner retten til å konvertere.

– Vi tar avstand fra og ønsker å motvirke vold, diskriminering og trakassering som følge av at mennesker ønsker å konvertere eller har konvertert fra en religion til en annen, enten det skjer i Norge eller i utlandet, heter det i uttalelsen.

Siden 1993 har det pågått et aktivt dialogarbeid mellom Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke gjennom en egen kontaktgruppe mellom disse.

I dialogarbeidet vektlegges religionsfriheten. Religionsfrihet er en verdi som må gjenspeiles i holdninger til mennesker av en annen tro enn ens egen. Retten til å skifte religiøs tro er en del av religionsfriheten. I Norge i dag er det ikke mange mennesker som konverterer fra kristendom til islam eller motsatt. Likevel ønsker vi å komme med en felleserklæring om dette spørsmålet. Ingen skal være i tvil om at religionsfriheten med retten til å konvertere fullt ut er anerkjent som prinsipp, gjenspeilet i holdninger og akseptert i praksis både av Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke.

Kontaktgruppa mellom Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke arbeidet i 2007 fram en felles erklæring om trosfrihet. Erklæringen er del av kontaktgruppas arbeid med å forebygge konflikter og skape et rom for forståelse mellom muslimer og kristne, også i forhold til storsamfunnet. Fra venstre Senaid Kobilica, Anne Hege Grung, Shoaib Sultan og Olav Fykse Tveit. [FOTO: Gunnar Westermoen/Kirkerådet]

Felleserklæring:

Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd for Den norske kirke understreker i fellesskap at alle fritt skal kunne velge sin tro. Vi tar avstand fra og ønsker å motvirke vold, diskriminering og trakassering som følge av at mennesker ønsker å konvertere eller har konvertert fra en religion til en annen, enten det skjer i Norge eller i utlandet.

Vi tolker våre ulike religiøse tradisjoner slik at enhver må få velge sin egen tro og religiøse tilhørighet på fritt grunnlag, samt få utøve sin tro – både privat og offentlig.

Når vi misjonerer og informerer om vår egen tro, må dette skje innenfor etisk akseptable rammer, det vil si uten noen form for maktbruk eller manipulasjon. Skal trosfriheten ivaretas, er det viktig at all konvertering skjer på fritt grunnlag.

Som religiøse fellesskap opplever vi, hver på vår side, at det er gledelig når noen ønsker å dele vår tro og bli del av vårt trosfellesskap. Derfor vil vi også, hver på vår side, respektere en persons rett til å konvertere til en annen religion enn vår egen.

KILDE: Den norske kirke 22.8.2007, Felles erklæring om trosfrihet, <http://www.kirken.no/?event=showArticle&Famid=17546>

3. Ingen tvang. Ingen skal underkastes tvang som ville hindre hennes eller hans frihet til å bekjenne seg til eller anta en religion eller et livssyn etter eget valg.

4. Ingen diskriminering. Stater er forpliktet til å respektere og sikre for alle individer på deres territorium og under deres jurisdiksjon retten til religions- og livssynsfrihet uten noen forskjell, slik som rase, kjønn, språk, religion eller livssyn, politisk eller annen mening, nasjonalt eller annet opphav, eiendom, fødsel eller noen annen status.

5. Foreldres og vergers rett. Stater er forpliktet til å respektere foreldre og, hvis aktuelt, lovlige vergers frihet til å sikre sine barn en religiøs og moralsk oppdragelse overensstemmende med deres egen overbevisning, i samsvar med barnets alder og modenhet.

6. Organisasjonsmessig frihet og rettsstatus.

Tros- og livssynsorganisasjoner har religions- eller livssynsfrihet, herunder autonomi i egne saker. Ett aspekt er frihet til å ha juridisk status som organisasjon og kunne fremme sine rettigheter og interesser som tros- eller livssynssamfunn.

7. Grenser for tillatelige begrensninger på ekstern frihet. Frihet til å utøve sin egen religion eller sitt eget livssyn kan bare underlegges begrensninger som

- (a) er foreskrevet ved lov og
- (b) blir iverksatt av staten med det formål å beskytte (I) offentlig sikkerhet, (II) orden, (III), helse, (IV) moral eller (V) andres grunnleggende rettigheter og
- (c) er forholdsmessige, dvs. ikke går lenger enn det som er nødvendig for å sikre formålet.

8. Ufravikelighet. Stater kan ikke fravike retten til religions- og livssynsfrihet, selv ikke i unntakssituasjoner.

At religions- og livssynsfrihetsnormene har status som ufravelige, følger av SP og ikke av EMK. Men siden alle stater som har ratifisert EMK også har ratifisert SP, gjelder ufravikelighetsnormen også for disse.

Menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet: Viktig, alvorlig krenket og stadig omstridt i vår tid

Vår religion eller vårt livssyn medbestemmer hvem vi er og hva vi står for som mennesker, enkeltvis og sammen, og er grunnlaget for hva vi kan bidra med overfor andre og samfunnet.

Den menneskerettsbeskyttede frihet på dette området er i dag grovt krenket i mange land og på mange måter. Demografi og politikk gjør særlig minoriteter utsatt: bahai'ere i Iran, ahmadiyaer i Indonesia og Pakistan, muslimer i mange (også europeiske) land, tibetanske buddhister, uiguriske muslimer, og kristne i Kina, kristne og jøder i Egypt og i andre arabiske land. Det fins tallrike alvorlige krenkelser der statene ikke etterlever menneskeretten til religions- og livssynsfrihet. Ofte forvrenger eller neglisjerer stater sine folkerettslige forpliktelser: bl. a. ved overdrevne begrensninger på religions- og livssynsutøvelse, drakoniske registreringsbetingelser, demonisering av tros- eller livssynssamfunn, eller ved forfølgelse, fengsling, eller forvisning av religiøse ledere.

Den norske kirke er i dag ikke medansvarlig, ved det vi gjør, for å krenke menneskerettigheten til religions- og livssynsfrihet. Utfordringene ligger i hva vi forsømmer å gjøre.

Hvordan utfordrer religions- og livssynsfriheten Den norske kirke?

På det globale nivå har omfanget og styrken i statlige innskrenkninger av religions- og livssynsfrihet vært økende de siste år. En grundig undersøkelse publisert i september 2012⁴⁶ viser at de siste fire til fem årene har statlig lovgivning og andre politiske tiltak verden over blitt klart mer restriktiv overfor religiøs tro og praksis, samtidig som den påviser at religionsfiendtlige handlinger utført av enkeltmennesker, av organisasjoner og av enkelte samfunnsgrupper (sektariske voldshandlinger, angrep på gudshus og lignende, mobbing pga. religiøs beklledning) også har tiltatt betydelig i omfang. Den norske kirke har ansvar for å følge med, holde seg informert og ikke unndra seg sin forpliktelse til å støtte religions- og livssynsfrihet i full bredde, for kristne som for ikke-kristne, for livssynsminoriteter som for majoriteter.

[46] The Pew Forum on Religion and Public Life: *Rising Tide of Restrictions on Religion* <http://www.pewforum.org/Government/Rising-Tide-of-Restrictions-on-Religion-findings.aspx>

Den norske kirke deltar i arbeidet for å forsvare religions- og livssynsfriheten internasjonalt gjennom en rekke ulike kanaler. I Norge skjer det blant annet gjennom Oslokoalisjonen for tros- og livssynsfrihet, gjennom NGO-Forum for menneskerettigheter og ved direkte myndighetspåvirkning. Internasjonalt arbeider Den norske kirke med religionsfrihet gjennom organisasjoner som Kirkenes verdensråd, Det lutherske verdensforbund og Konferansen av europeiske kirker. I tillegg er religionsfrihet et viktig aspekt ved annet rettighetsarbeid, slik vi ser det blant annet i kirkens engasjement i asylsaker (se kap. 12).

I Norge åpnet NOU 2013:1 *Det livssyns åpne samfunn: En helhetlig tros- og livssyns politikk*⁴⁷ for en omfattende og engasjert offentlig debatt om viktige spørsmål om religions- og livssynsfrihet. Den norske kirke er her berørt i sin fulle bredde, og noen spørsmål vil være kontroversielle også innenfor kirken.

Ett av de omstridte forslagene går ut på at tros- og livssynssamfunn hvor kvinner eller homofile ikke har adgang til valgte verv, ikke skal kunne motta statsstøtte. Det er viktig å understreke at det debatten her dreier seg om, ikke berører menneskerettigheter i streng forstand, siden det ikke er en menneskerettighet å motta statsstøtte. Det vil likevel være snakk om en mulig forskjellsbehandling av tros- og livssynssamfunn som kan oppfattes som diskriminerende.

På den andre siden er det heller ingen menneskerettighet (for eksempel for kvinner eller homofile) å være valgbar til styrende organer i et selvstendig trossamfunn, men også her dreier det seg om en vurdering av om staten skal støtte trossamfunn som ikke likebehandler sine egne medlemmer. Dette er altså politiske vurderinger som ikke er menneskerettslige i streng forstand, men som ligger så tett opp til menneskerettslige normer at det er naturlig å anvende slike normer i en etisk vurdering av spørsmålene. Disse spørsmålene behandles videre i kapittel 15.

UTFORDRINGER FOR DEN NORSKE KIRKE:

Hvor står Den norske kirke i saker der kvinners rettigheter brynes mot religions- og livssynsfriheten?

Har Den norske kirke et særlig ansvar for å støtte kristnes religionsfrihet i land der religions- og livssynsfriheten er krenket?

På hvilke måter er engasjementet for religions- og livssynsfrihet en del av Den norske kirkes involvering i religionsdialog?

[47] NOU 2013.1, *Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livssyns politikk*. Utredning fra utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon 25. juni 2010. Avgitt til Kulturdepartementet 7. januar 2013.

